

Αυτό που υπάρχει ως πραγματικό στη γλώσσα

Christian Centner

1. Εισαγωγή

Η σημερινή παρουσίαση βασίζεται στη μελέτη ενός σεμιναρίου που λαμβάνει χώρα στο Παρίσι εδώ και τέσσερα χρόνια στο πλαίσιο της Σχολής της ψυχανάλυσης Sigmund Freud. Στόχος του είναι να παρουσιάσει τα διαφορετικά τοπολογικά αντικείμενα στα οποία ανέτρεξε ο Λακάν στη διδασκαλία του και να εξηγήσει τη χρήση τους

Η μελέτη αυτή βασίζεται σε μια υπόθεση που πιστεύω ευρέως αποδεκτή και σύμφωνα με την οποία τα ζητήματα της τοπολογίας, δηλαδή τα ερωτήματα περί ιδιοτήτων του χώρου, επιβλήθηκαν στον Λακάν στο πλαίσιο ενός έργου που επέλεξε να πραγματοποιήσει από την αρχή της διδασκαλίας του. Αυτό το έργο αφορούσε την επαναπόδοση του πλήρους νοήματος των φροϋδικών εννοιών με την επανατοποθέτηση τους στο πεδίο της γλώσσας και δείχνοντας ότι εκεί αυτές συντάσσονται υπό τη λειτουργία της ομιλίας.

Με βάση αυτή την υπόθεση προσέγγισα επεξεργασίες που ανήκουν στις τρεις περιόδους της τοπολογικής διδασκαλίας του Λακάν. Κάθε περίοδος διακρίνεται από την προτεραιότητα που δίδεται σε έναν τύπο αντικειμένου, και έτσι επεξεργάστηκα ερωτήματα που αφορούν τα γραφήματα, τις επιφάνειες και τους κόμβους.

Χωρίς να υποστηρίζω πως έχω αποδείξει πραγματικά την εγκυρότητα της υπόθεσης μου, αλλά δεδομένου ότι δεν έχω συναντήσει τίποτε που να έρχεται σε αντίθεση με αυτήν κατηγορηματικά, νομίζω ότι είμαι σε θέση σήμερα να προσεγγίσω, να σχολιάσω και ίσως και μέχρι σε ένα ορισμένο σημείο να φωτίσω τις διατυπώσεις του Lacan σχετικά με την τοπολογία στο κείμενο του το 1972 με τίτλο *L'Étourdit*. Αυτό το κείμενο αποτελεί την κορύφωση και τη σύνθεση της τοπολογίας των επιφανειών ταυτόχρονα, και με δεδομένη την έμφαση με την οποία τονίζεται εκεί το ερώτημα του πραγματικού, εισάγει στην επόμενη περίοδο που είναι αφιερωμένη στον κόμβο

Είναι λοιπόν σε εκείνη την στιγμή όπου ετοιμάζεται να επανεξετάσει τις βασικές τοπολογικές αναφορές της διδασκαλίας του που ο Λακάν συντάσσει αυτό το κείμενο και βεβαιώνει εκεί, όπως θα το επαναλάβει λίγους μήνες αργότερα στο σεμινάριο *Encore*, την «αυστηρή ισοδυναμία μεταξύ τοπολογίας και δομής¹». Το ίδιο το κείμενο *L'Étourdit* δε λέει τίποτε άλλο. Περιλαμβάνει επίσης την ακόλουθη διατύπωση: «Η τοπολογία, δεν έχει φτιαχτεί για να μας οδηγή μέσα στη δομή. Αυτή η δομή είναι δομή ως ανάδραση της τάξης της αλυσίδας που συνιστά τη γλώσσα²». Εάν παραβάσουμε αυτή τη διατύπωση με μια άλλη που προηγείται κατά μερικές σελίδες και σύμφωνα με την οποία «Η δομή, είναι το πραγματικό που αναδύεται μέσα στη γλώσσα³» εύκολα συμπεραίνουμε ότι η τοπολογία, είναι η δομή, και είναι λοιπόν «το πραγματικό που αναδύεται μέσα στη γλώσσα».

Τι αξία θα πρέπει να δώσει κανείς σε τέτοιες διατυπώσεις και τέτοια συμπεράσματα; Αυτά είναι τα ερωτήματα που θα επιχειρήσω να ξεδιπλώσω σήμερα.

Για να γίνει αυτό, θα ξεκινήσω συζητώντας τι είναι, για τον Λακάν, η τοπολογία με τη μαθηματική έννοια. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσω τον τρόπο με τον οποίο ορίζει ήδη από την αρχή της διδασκαλίας του τη δομή και ιδίως τη δομή της γλώσσας. Τέλος, θα προσπαθήσω να παρουσιάσω τους μετασηματισμούς που φέρνει σε αυτήν την έννοια της δομής για να εισαγάγει τον βορρόμειο κόμβο. Και τελικά θα αναρωτηθώ αν αυτό το αντικείμενο, ο βορρόμειος κόμβος, μπορεί να θεωρηθεί ως «το πραγματικό που αναδύεται μέσα στη γλώσσα».

¹ Πρόκειται για τους όρους που χρησιμοποιεί όταν αναφέρεται σε αυτό το κείμενο μερικούς μήνες αργότερα στην αρχή του σεμιναρίου *Encore*. Βλέπε J. Lacan. Séminaire XX. *Encore*.

² J Lacan. « *L'Étourdit* », *Autres écrits*, Paris Le Seuil, 2001. p. 483.

³ Idem, p. 476.

2. Τι είναι η τοπολογία;

Ο Λακάν μιλάει για την τοπολογία ήδη από την αρχή της διδασκαλίας του.

Στο τέλος της *Εισήγησης της Ρώμης* το 1953, αναφέρεται στο τοπολογικό σχήμα του τόρου. Αυτό είναι πιθανώς το τοπολογικό αντικείμενο στο οποίο έκανε τις συχνότερες αναφορές. Στην *Εισήγηση της Ρώμης* το χρησιμοποιεί για να αποδώσει ένα «κέντρο εξωτερικό προς την ομιλία» προσδιοριζόμενο από τη σχέση του υποκειμένου με τη γλώσσα⁴. Το 1956, αναφέρεται και πάλι στον τόρο, φαίνεται να τον σχετίζει με το σημείο συρραφής που μόλις όρισε και που του επιτρέπει να κάνει αντιληπτό το πιάσιμο του σημαίνοντος και του σημαινόμενου⁵. Έξι χρόνια αργότερα, το 1962, στο σεμινάριο XI *L'identification (Η Ταύτιση)*, θα χρησιμοποιήσει ξανά τον τόρο για να κάνει αντιληπτό το κεντρικό κενό που ορίζεται μέσα στην κίνηση της επανάληψης και που ανοίγει τη θέση της επιθυμίας. Από το 1972 και μετά, στην περίοδο των κόμβων, συχνά παρατηρεί ότι ο βορρόμειος κόμβος, που συνήθως περιγράφεται σαν να αποτελείται από τρεις δακτυλίους από κορδόνι, στην πραγματικότητα είναι φτιαγμένος από τρεις τόρους. Και επίσης, στο σεμινάριο XXIV *L'insu que sait de l'une benvue s'aile a mourre*, προσβλέπει σε μια κατάσταση όπου ένας από τους τρεις τόρους που συνθέτουν τον κόμβο, εκείνος του συμβολικού, είναι διπλωμένος στον εαυτό του, έτσι ώστε οι άλλοι δύο, δηλαδή ο πραγματικός και ο φαντασιακός, να βρίσκονται στο εσωτερικό.

Αυτές οι διαφορετικές αναφορές στον τόρο δίνουν μια ιδέα για την ποικιλία των επεξεργασιών που ο Λακάν μπορούσε να αφιερώνει σ' ένα ίδιο τοπολογικό αντικείμενο. Επιτρέπουν επίσης να αντιληφθεί κανείς το μέγεθος της σημασίας που απέδιδε στο έργο του στη δομή των τοπολογικών αντικειμένων, δηλαδή σε ό,τι αυτά παρουσιάζουν ως σταθερές στις διαφορετικές εκδοχές τους. Αντίθετα αυτά τα παραδείγματα δεν λένε τίποτα για τον τρόπο με τον οποίον ο Λακάν εννοούσε να τεθούν αυτές οι επεξεργασίες του σε σχέση με την τοπολογία, η οποία θεωρείται ένας κλάδος των μαθηματικών.

Ένα απόσπασμα του μαθήματος της 15ης Ιανουαρίου του 1974 του Σεμιναρίου XXI, *Les non-dupes errent*, παρέχει ωστόσο έναν πολύ συγκεκριμένο ορισμό του τι ο Λακάν ονόμαζε τοπολογία. Αυτό το απόσπασμα είναι αξιοσημείωτο όχι μόνο γιατί ο Λακάν ορίζει εκεί την τοπολογία, ή την τοπολογία του, αλλά και επειδή οι θέσεις που προτείνει με αυτή την ευκαιρία σέβονται σχολαστικά τον μαθηματικό ορισμό φέροντας ταυτόχρονα το ίχνος του τρόπου με τον οποίο ο Λακάν θέλησε να εισαγάγει αυτό τον κλάδο των μαθηματικών στην ψυχανάλυση.

Σας παραπέμπω λοιπόν σε αυτό το απόσπασμα που είναι πολύ μεγάλο για να το διαβάσω και να το σχολιάσω σήμερα κατά λέξη. Θα προσπαθήσω μόνο να το συνοψίσω με τη βοήθεια των ακόλουθων τεσσάρων προτάσεων:

1. Η τοπολογία συγκροτείται με αφετηρία την απόρριψη της έννοιας του μέτρου,
2. Δεν προϋποθέτει τίποτα για το χώρο παρά μόνο μια συνεκτικότητα (ας σημειώσουμε εδώ ότι για τον Λακάν η συνεκτικότητα είναι της τάξης του φαντασιακού)
3. Επεξεργάζεται την έννοια του χώρου με αφετηρία την έννοια της γειτνίασης ή της εγγύτητας: η εγγύτητα ορίζεται η ίδια από το γεγονός ότι «κάθε τι που αποτελεί μέρος ενός τοπολογικού χώρου, εάν πρέπει να τεθεί μέσα σε μια γειτνίαση αυτό προϋποθέτει ότι υπάρχει κάτι άλλο που βρίσκεται μέσα στην ίδια γειτνίαση.» Η έννοια της γειτνίασης προϋποθέτει την έννοια του τριπλού.

Ας σημειωθεί ότι αυτή η έννοια του τριπλού προϋποθέτει τη «συνέχεια» του χώρου έτσι όπως ορίζεται, του προσδίδει τη συνοχή του, αλλά τίποτα δεν είναι δεδομένο σχετικά με το σχήμα του. Υπό την προϋπόθεση ότι δεν διαρρηγνύονται οι σχέσεις γειτνίασης που τον ορίζουν, ο χώρος αυτός μπορεί να παραμορφωθεί κατά βούληση, παρουσιάζει μια πολύ μεγάλη ευκαμψία.

4. Ο Λακάν προσθέτει ότι η ιδέα που θεμελιώνει την τοπολογία, είναι το ότι υποστηρίζει τους χώρους που ορίζει μόνο μέσω των γραμμάτων, και τίποτα δεν αποδίδεται σε αυτά τα

⁴ J. Lacan, « Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse », *Ecrits*. Paris, Le Seuil, 1966. p. 320.

⁵ J. Lacan. Séminaire III, *Les psychoses*, Paris Le Seuil, 1981 p. 355.

⁶ J. Lacan. Séminaire XXI, inédit, le 15 janvier 1974.

γράμματα παρά μόνο το πραγματικό.

Τούτου ρηθέντος, θα επιστρέψουμε στο σκοπό μας που είναι η εξέταση των δύο διατυπώσεων από τις οποίους ξεκινήσαμε, δηλαδή, καταρχάς, ότι η τοπολογία είναι η δομή και στη συνέχεια ότι είναι η δομή που αναδύεται μέσα στη γλώσσα. Θα πρέπει τώρα να γίνει σαφής αυτή η έννοια της δομής. Και δεδομένου ότι πρόκειται για τη γλώσσα θα αρχίσω με το ερώτημα τι είναι γλώσσα.

3. Η γλώσσα

Ο Jean Claude Milner στις πρώτες σελίδες του βιβλίου του με τίτλο «Εισαγωγή στην Επιστήμη της γλώσσας» λέει πως είναι πολύ δύσκολο να δοθεί ένας αναμφισβήτητος ορισμός όρων όπως γλώσσα, ομιλούμενη γλώσσα ή γραμματική. Είναι δυνατόν παρ' όλ' αυτά να υποδείξουμε έναν ορισμένο αριθμό γεγονότων που χαρακτηρίζουν και εξειδικεύουν αυτό που είναι η γλώσσα με έναν τρόπο που είναι πολύ γενικά αποδεκτός. Θα επιλέξω εδώ δύο από αυτά τα γεγονότα.

Υπάρχουν όντα που ομιλούν

Το πρώτο είναι το γεγονός ότι υπάρχουν όντα που ομιλούν και ότι αυτά παράγουν γλωσσικά μορφώματα.⁷

Αυτό φαίνεται απλό. Θα πρέπει ωστόσο να σταματήσουμε μια στιγμή. Γιατί, αντίθετα, από αυτό που νομίζουμε μερικές φορές, η ομιλία δε συνίσταται μόνο στην απλή εκφορά μίας σημαίνουσας ακολουθίας αλλά ακόμα προϋποθέτει, για να πραγματοποιηθεί πλήρως, ότι αυτή ακολουθία θα παράξει αποτελέσματα σημαίνωμενων στον παραλήπτη ή σε αυτόν που τη λαμβάνει υπ' όψιν του.

Αυτή η διευκρίνιση εξυπακούεται στη σύλληψη των γλωσσολόγων και είναι φυσικά παρούσα στο Lacan ο οποίος αναφέρεται σε αυτήν ρητά και από την Εισήγηση της Ρώμης όταν γράφει ότι «η λειτουργία της ομιλίας» ορίζεται από το γεγονός πως *κάθε λόγος καλεί μία απάντηση* ή ακόμα ότι *δεν υπάρχει λόγος χωρίς απάντησή*.⁸

Είναι ξεκάθαρο ότι εάν η λειτουργία της ομιλίας περιλαμβάνει την απάντηση της, είναι γιατί ακριβώς περιλαμβάνει επίσης τη σημαίνουσα επίπτωση που θα καθορίσει αυτήν την απάντηση.

Παρόλ' αυτά, θα πρέπει ακόμα να υπογραμμίσουμε 3 σημεία που χαρακτηρίζουν τις θέσεις του Lacan σε σχέση με αυτό που J.C. Milner ονομάζει γλωσσικά μορφώματα.

1. Κατ' αρχήν, πρόκειται για τη σημασία που ο Lacan αποδίδει στη σκέψη ως γλωσσικό μόρφωμα. Το να υποστηρίζει ότι η σκέψη είναι ένα γλωσσικό μόρφωμα είναι μία θέση η οποία βρίσκεται ήδη στο Saussure. Αυτός λέει στο *Σεμινάριο γενικής γλωσσολογίας* ότι καμμία σκέψη δε συλλαμβάνεται με εναργή και διακριτό τρόπο χωρίς να προσφύγουμε στο σημαίνον υλικό της γλώσσας.⁹ Αυτή η θέση δεν είναι λοιπόν το ιδιαίτερο της σύλληψης του Lacan αλλά είναι ξεκάθαρο πως της παραχωρεί μία ιδιαίτερη σημασία εφόσον για αυτόν, όπως εξάλλου για το Freud, «το ασυνείδητο είναι σκέψεις».

2. Ένα δεύτερο σημείο αφορά στο τι είναι η αλήθεια. Μπορούμε να πούμε ότι η αλήθεια είναι ένα γλωσσικό μόρφωμα; Πολύ δύσκολο ερώτημα. Όμως, παραμένει ότι για το Lacan η αλήθεια είναι αδιαχώριστη από τη γλώσσα και τη δομή της. Η αλήθεια δεν έχει άλλο τρόπο για να υπάρξει παρά αυτόν της ομιλίας. Είναι εξ αιτίας αυτού που *η αλήθεια μιλάει* όπως το αναδεικνύει η περιβόητη προσωποποίηση του «Φροϋδικού Πράγματος». Και είναι ακόμα αυτό που λέει η «Αρχή του Γράμματος»: «είναι με την εμφάνιση της γλώσσας που αναδύεται η διάσταση της αλήθειας».¹⁰

⁷ J.C. Milner, ρ. 41

⁸ Ecrits, ρ. 247

⁹ C.G.L.,p. 135

¹⁰ Ecrits, ρ. 524 et ρ. 413

3. Τέλος για το Lacan, δεν υπάρχει κανένα υποκείμενο που να μπορεί να συλληφθεί εκτός της γλώσσας και της δομής της. Αυτήν τη θέση τη βρίσκουμε επίσης σε κάποιους γλωσσολόγους και ιδιαίτερα στον Benveniste. Αλλά θα πάρει μια ιδιαίτερη σημασία στη διδασκαλία του Lacan.

Αυτό συνοψίζει το σχόλιο του πρώτου γεγονότος της γλώσσας που ήθελα να αναφέρω. Έρχομαι τώρα στο δεύτερο αυτών των γεγονότων που είναι το ακόλουθο: κάθε ον που ομιλεί, μιλάει μία γλώσσα. Τα γλωσσικά μορφώματα είναι φτιαγμένα από την ομιλούμενη γλώσσα.¹¹

Κάθε ον που ομιλεί μιλά μία γλώσσα

Το να πούμε ότι τα όντα μιλούν γλώσσες προϋποθέτει πως οι διατυπώσεις που εκφέρουν απαρτίζονται από ένα σημαίνον υλικό το οποίο δε είναι στην πλήρη διάθεση τους. Αυτό προϋποθέτει επίσης και για τον ίδιο λόγο ότι κάθε γλωσσικό μόρφωμα παρουσιάζει έναν ορισμένο αριθμό ιδιοτήτων οι οποίες δεν εξαρτώνται ούτε από αυτόν που το εκφέρει ούτε από αυτόν που το λαμβάνει. Το ομιλόν υποκείμενο μπορεί να υποστηρίξει με μία πρόθεση το λόγο που αρθρώνει¹² αλλά πρέπει να συνθέσει κάθε φράση αυτού του λόγου χρησιμοποιώντας σημαίνουσες ενότητες μικρότερες οι οποίες του επιβάλλονται από τη γλώσσα και θα πρέπει να υποταχθεί σε νόμους σύνθεσης που επιβάλλει η γραμματική. Με τον ίδιο τρόπο, όπως το υποδεικνύει ο Lacan στην «Αρχή του Γράμματος», το υποκείμενο μπορεί να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα για να σημάνει κάτι εντελώς άλλο από αυτό που λέει η γλώσσα αλλά δεν μπορεί να το κάνει αλλιώς παρά μόνο έχοντας ως στήριγμα ένα κάποιο νόημα, που είναι κοινώς αποδεκτό το οποίο εξαρτάται και από το κοινωνικό γεγονός που συγκροτεί τη γλώσσα.

Ας προσθέσουμε σε αυτό ότι υπάρχει στην ανθρωπότητα μία μεγάλη ποικιλία γλωσσών.

Σύμφωνα με την αντίληψη του Saussure, στον οποίο ο Lacan αναφέρεται σε σχέση με αυτό το θέμα, κάθε γλώσσα εμπεριέχει ένα σύνολο σημαινόντων στοιχείων που είναι τα δικά της και η ιδιότητα αυτού του συνόλου είναι να ανάγεται σε έναν πεπερασμένο αριθμό των μικρότερων διαφορικών στοιχείων, τα φωνήματα τα οποία αυτά τα ίδια δε σημαίνουν τίποτα. Για το Saussure, το σημαίνον όπως και το σημαινόμενο είναι συστήματα καθαρής διαφοράς.

Είναι σημαντικό ακόμα να σημειώσουμε εδώ, όπως το υπογραμμίζει επίσης ο J.C. Milner, πως αυτό το γεγονός που φαίνεται ιδιαίτερα απλό μπορεί να τεθεί σε επερώτηση. Διότι το να το αποδεχθούμε προϋποθέτει να έχουμε αποδείξει τη διαφορά ανάμεσα σε αυτό που είναι μια γλώσσα και σε μία μη-γλώσσα. Το ερώτημα δεν έχει επιλυθεί.

Τα ψελίσματα, τα λαλαλά ή παπαπά των μωρών, είναι γεγονότα γλώσσας ή μη-γλώσσας; Φαίνονται προικισμένα με μία ορισμένη σημασία εφόσον παρέχουν στο παιδί που τα προφέρει μία κάποια απόλαυση. Αλλά μπορούμε να απομονώσουμε ως ένα γεγονός της γλώσσας τα σημαίνοντα από τα οποία πηγάζει αυτή η απόλαυση; Η έννοια της λαλολαλιάς, η οποία είναι μια λέξη που ο Lacan θα εφεύρει στο τέλος της διδασκαλίας του, θα επιτρέψει να διαφωτίσουμε αυτήν την ερώτηση.

¹¹ Introduction à la science du langage, p. 42

¹² Introduction à la science du langage, p. 44

4. Η τριπλή κατανομή του 1955

Με αφετηρία τα παραπάνω στοιχεία, τώρα θα δείξω ότι ο Λακάν επιχειρήσει να προσεγγίσει αυτό το φαινόμενο της γλώσσας, όπως αυτό παρουσιάζεται στην πρακτική του, εκκινώντας από ένα εργαλείο εντοπισμού που θα υποδείξει από την αρχή, που ακούει στο όνομα *δομή της γλώσσας [langage]*.

Δομή της γλώσσας [langage]: συμβολικό, φαντασιακό και πραγματικό

Θα αρχίσω σημειώνοντας σχετικά με αυτό, πως όταν ο Λακάν ανακοινώνει, στην αρχή του κειμένου *Η αρχή του γράμματος*, το 1957, ότι η εμπειρία της ψυχανάλυσης αποκαλύπτει όλη τη δομή της γλώσσας [langage] στο ασυνείδητο, ο όρος *δομή της γλώσσας* υπήρξε ήδη αντικείμενο επεξεργασίας μέσα στη διδασκαλία του, ιδιαίτερα την προηγούμενη χρονιά, στο σεμινάριο *Οι ψυχώσεις*. Αξίζει λοιπόν να σημειώσουμε ότι σε αυτό το σεμινάριο ο όρος αυτός δεν ορίζει -όπως ενίοτε πιστεύουμε- τη μόνη δομή του σημαίνοντος, αλλά μάλλον τη συναρμογή τριών όρων που βρίσκονται σε αντιστοιχία με τα τρία πεδία, το συμβολικό, το φαντασιακό και το πραγματικό.

Αυτή η παρατήρηση είναι σημαντική γιατί υπογραμμίζει τη σύνδεση, θα λέγαμε το αλληλέγγυο, που προσδιορίζει ο Λακάν από την αρχή, μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιεί για να σχηματοποιήσει το ερώτημα της γλώσσας [langage] και την τριπλή κατανομή του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού. Έτσι βεβαιώνει, επίσης από την αρχή, ότι είναι δυνατό να τοποθετήσουμε σε αυτή την τριπλή κατανομή ό,τι μπορούμε να συλλάβουμε μέσα στην ψυχαναλυτική εμπειρία. Αυτή η τοποθέτηση δε θα αλλάξει καθόλου σε όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας του: το 1974, στην διάλεξη με τίτλο *La troisième [Η τρίτη]* που εστιάζει στην παρουσίαση του βορόμμου κόμβου, ο Λακάν θα βεβαιώσει και πάλι:

«Το συμβολικό, το φαντασιακό και το πραγματικό είναι η διατύπωση [το εκφερόμενο] αυτού που λειτουργεί όταν τοποθετείστε στον ψυχαναλυτικό λόγο, όταν είστε αναλυτές.»

Ας προσθέσουμε ότι ο Λακάν θεωρούσε πως αυτή η τριάδα ήταν επίσης κατάλληλη για να αποδώσει αυτό που χαρακτηρίζει την πολυπλοκότητα του «ανθρωπίνου κόσμου». Όπως επισημαίνει:

« ... ο ανοικτός και ανεξέλεγκτος εξαπλούμενος χαρακτήρας του ανθρωπίνου κόσμου δεν επιτρέπει έναν βιολογικό συσχετισμό. Εδώ είναι που προσπαθώ να διακρίνω για εσάς, γιατί αυτό μου φαίνεται λογικό και πρακτικό, τις τρεις τάξεις του συμβολικού του φαντασιακού και του πραγματικού. Όλα μάς δείχνουν ότι αυτό που εμφανίζεται στην αναλυτική εμπειρία μας τοποθετείται ικανοποιητικά σε αυτές τις τρεις τάξεις σχέσεων, και το ερώτημα που τίθεται είναι να ξέρουμε σε ποια στιγμή εγκαθίσταται καθεμιά από αυτές τις σχέσεις.»

Ας προσθέσουμε τέλος ότι στη συνεδρία της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1955, στο ίδιο Σεμινάριο III, τη στιγμή όπου πρόκειται να δώσει έναν πρώτο ακριβή ορισμό της

έννοιας *δομή της γλώσσας [langage]* θέτει καταρχάς ότι αυτή η τριπλή κατανομή εφαρμόζεται επίσης σε ό,τι είναι γλώσσα.

Έτσι λοιπόν, ο όρος *δομή της γλώσσας [langage]* που εισάγεται εκείνη τη στιγμή ορίζει μια συναρμογή των τριών πεδίων, των τριών σφαιρών -όπως λέει στην επόμενη συνεδρία- του πραγματικού, του συμβολικού και του φαντασιακού, και ο Λακάν συσχετίζει με καθένα από αυτά τα τρία πεδία έναν όρο που προσδιορίζει τη σύσταση τους: το σημαίνον για το συμβολικό, το σημαινόμενο για το φαντασιακό και τον αρθρωμένο λόγο [discours concret] για το πραγματικό.

Όπως βλέπουμε, αν οι δύο από τους τρεις όρους που συναρμολογούνται έτσι βρίσκονται στο *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας* του Ferdinand de Saussure, το να λάβουμε υπόψη μας τον τρίτο, δηλαδή τον αρθρωμένο λόγο [discours concret] ως το πραγματικό, έχει ως αποτέλεσμα μια μετατόπιση [του κέντρου] ως προς αυτή [τη σωσσυριανή] αναφορά. Το ακόλουθο απόσπασμα από τη συνεδρία της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1955 δείχνει ότι [ο Λακάν] επιθυμεί να επανεισάγει μέσα στη δική του ανάλυση της γλώσσας [langage] αυτό που απέκλεισε ο Saussure.

«Σίγουρα, η προνοητικότητα του Σωσσύρ να εξαλείψει από την ανάλυση της γλώσσας τη θεώρηση της κινητήριας άρθρωσης δείχνει σαφώς ότι διακρίνει την αυτονομία της. Ο αρθρωμένος λόγος [discours concret] είναι η πραγματική γλώσσα [langage], και η γλώσσα μιλάει. Τα πεδία του συμβολικού και του φαντασιακού βρίσκονται στους άλλους δύο όρους με τους οποίους αρθρώνει τη δομή της γλώσσας [langage], δηλαδή στο σημαίνον και το σημαινόμενο.»

Ας σημειώσουμε ότι το κατόρθωμα να εξαλείψει την κινητήρια άρθρωση που επικαλείται ο Λακάν εδώ μπορούμε να τη βρούμε στα *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*. Λαμβάνει χώρα στα πρώτα κεφάλαια, όταν ο Σωσσύρ προτείνει να απομονώσουμε τη σφαίρα της γλώσσας [langue] από το σύνολο της γλώσσας [langage], κάνοντας την το ειδικό αντικείμενο της γλωσσολογίας. Για τον Σωσσύρ είναι η γλώσσα [langue] και μόνο, που κάνει την ενότητα της γλώσσας [langage]. Αλλά στο ίδιο το κείμενο του Σωσσύρ, αυτό που προσδιορίζει ο όρος «κινητήρια άρθρωση» που έτσι εξαλείφεται είναι η υλοποίηση της «ιδιότητας να αρθρώνουμε λόγια». Φαίνεται έτσι ότι η κίνηση του Λακάν να θέσει την «πραγματική γλώσσα [langage réel]» ως τον αρθρωμένο λόγο [discours concret] έρχεται να θέσει αυτή την έννοια του αρθρωμένου λόγου [discours concret] ακριβώς στη θέση όπου αποδίδει στον Σωσσύρ το ότι έχει εξαλείψει αυτό που άπτεται της υλοποίησης της «ιδιότητας να αρθρώνουμε λόγια». Φαίνεται λοιπόν ότι το να λάβουμε υπόψη μας τον αρθρωμένο λόγο [discours concret] ως το πραγματικό μέσα στη δομή της γλώσσας [langage] ισοδυναμεί με την εισαγωγή των ίδιων των συνθηκών της εκφοράς μέσα στην εννοιολογικό σύστημα που επεξεργάστηκε ο Σωσσύρ εκκινώντας από το σημαίνον και το σημαινόμενο.

Η δομή της γλώσσας [langage] και τα φαινόμενα της γλώσσας [langage] / Η δομή της γλώσσας και το ερώτημα του υποκειμένου

Μετά από αυτή την τοποθέτηση είναι αρκετά εύκολο να δούμε ότι η αλληλεπίδραση των τριών όρων που χρησιμοποιεί ο Λακάν για να διατυπώσει τη θεώρηση του για τη δομή της γλώσσας [langage] -δηλαδή τον αρθρωμένο λόγο [discours concret], το σημαίνον και το σημαινόμενο- μας επιτρέπει να μιλήσουμε τόσο για το φαινόμενο της γλώσσας [langage] θεωρούμενο στη μεγαλύτερη δυνατή γενίκευση του, όσο και για κάθε εκδήλωση ή ειδική πραγμάτωση αυτής της ίδιας της γλώσσας. Πράγματι, η άρθρωση των τριών όρων που συνθέτουν αυτή τη δομή δείχνει ότι κάθε γλωσσικός σχηματισμός είναι προϊόν μιας ικανότητας να αρθρώνουμε λόγια (R), που λειτουργεί με τη μετατροπή σημείων της γλώσσας [langage] (S) για να παραγάγει έναν λόγο [discours] που, ως σημαινόμενο έχει επιπτώσεις [effets] σημαίνοντος.

Κάθε φράση, κάθε λόγος, κάθε σκέψη μπορεί να θεωρηθεί ότι διέπεται από μια τέτοια δομή. Ταυτόχρονα, αποδεικνύεται ότι αντιστρόφως όλα όσα εμφανίζονται ως φέροντα τη στάμπα της σημαιότητας, προϋποθέτει τη συνάρθρωση αυτών των τριών όρων σε μια τέτοια δομή. Η ανακάλυψη των σημαινουσών ιδιοτήτων [που έχουν] οι εκδηλώσεις του ασυνειδήτου, μας επιτρέπει να πούμε ότι η εμπειρία της ψυχανάλυσης αποκαλύπτει τη δομή της γλώσσας [langage] στο ασυνείδητο. Το γραπτό του 1957 με τίτλο *Η αρχή του γράμματος* ξεκινά με αυτή την αποκάλυψη.

5. Η αρχή του γράμματος

Η *Αρχή του γράμματος*... αρχίζει επομένως με τη διαβεβαίωση αυτής της ανακάλυψης τα άφθονα σχόλια και εξάγοντας έτσι τις συνέπειες για την ψυχανάλυση και για το ερώτημα του ασυνειδήτου. Με αυτή την ευκαιρία ο Λακάν θέτει τα θεμέλια της τοπολογίας που θα αναπτύξει κατά τη διάρκεια των επόμενων ετών. Θα σχολιάσω εν συντομία αυτό το κείμενο, που με ενδιαφέρει διαδοχικά στα τρία κεφάλαια που το συνθέτουν.

Τέσσερις σημαντικές προτάσεις σχετικά με την τοπολογία θα γίνουν αντικείμενο αναφοράς μέσα στο πρώτο κεφάλαιο, το οποίο αφιερώνεται κυρίως στην παρουσίαση αυτού που ο Λακάν ονομάζει ο αλγόριθμος του Saussure.

Πρόκειται καταρχήν για το ερώτημα ενός τύπου: ο τύπος πού το σημαίνον τοποθετείται προκειμένου να επέμβει μέσα στην πραγματικότητα. Εάν, όπως το δείχνει ο Saussure, το σημαίνον δεν υποστηρίζεται παρά από το φώνημα, και εάν το ίδιο (το σημαίνον) το φώνημα δεν σημαίνει τίποτα, η επίπτωση του σημαίνοντος προέρχεται από την καθαρή διαφορά αλλά τίποτα δεν επιτρέπει να γνωρίζουμε πού βρίσκεται αυτή η διαφορά μέσα στην πραγματικότητα. Η έννοια ενός συγκεκριμένου τύπου συναφή με την ίδια τη δράση του σημαίνοντος αλλά ακατάληπτου μέσα στη συγκεκριμένη εμπειρία παρουσιάζεται επομένως ξεκινώντας από εδώ. Η ιδέα ενός τέτοιου τύπου προαναγγέλλει συγχρόνως την έννοια του Άλλου ως τύπου του σημαίνοντος και την έννοια του χώρου που θα συνθέσει το αντικείμενο της τοπολογίας.

Το δεύτερο σημαντικό ερώτημα είναι αυτό της *σημαίνουσας αλυσίδας* που ο Λακάν παρουσιάζει αφού έχει επί μακρόν περιγράψει την έννοια του σημαίνοντος. Η έννοια της *αλυσίδας* τον εξυπηρετεί λοιπόν για να περιγράψει τη μέθοδο της συναρμογής των σημαίνοντων στοιχείων έτσι όπως αυτά παρουσιάζονται μέσα στη διάθρωση και μέσα την ακρόαση του όντος ειπωμένου λόγου ομιλίας.

Το τρίτο ερώτημα είναι αυτός του σημείου διαρραφής (*point du capiton*) που ο Λακάν περιγράφει σαν να είναι αυτό που επιτρέπει να λάβουμε υπόψη την υπεροχή του γράμματος μέσα «στο δραματικό μετασχηματισμό που ο διάλογος μπορεί να πραγματοποιήσει στο υποκείμενο.»

Τέλος, τελευταίο αλλά όχι ασήμαντο (*last but not least*), ο σχολιασμός των λειτουργιών της μεταφοράς και της μετωνυμίας, έρχεται να καθορίσει το πώς προέρχεται το αποτέλεσμα του σημαίνοντος μέσα σε αυτόν τον «δραματικό μετασχηματισμό».

Το δεύτερο κεφάλαιο της *αρχής του γράμματος* εκθέτει αυτό που είναι η δομή της γλώσσας μέσα στο ασυνείδητο. Εμφανίζεται λοιπόν ότι οι ασυνείδητοι μηχανισμοί που ανακαλύφθηκαν από τον Φρόυντ ενεργούν σύμφωνα με τις ίδιες λειτουργίες της μεταφοράς και της μετωνυμίας. Ο Λακάν παράγει λοιπόν μια αλγεβρική παρουσίαση αυτών των λειτουργιών.

Κατά τη διάρκεια του τρίτου κεφαλαίου αυτού του κειμένου, τελικά ο Λακάν θέτει το ερώτημα της γνώσης του είδους του υποκειμένου που πρέπει να συλλάβει ως «ομιλούν» ώστε να λάβει υπόψη αυτά τα γλωσσικά (*langagières*) μορφώματα που είναι τα μορφώματα του ασυνειδήτου. Το ερώτημα είναι επομένως αυτό που ο Λακάν θα ξαναπάρει αργότερα μέσα στο *Ανατροπή του υποκειμένου*: Ποιος μιλά όταν πρόκειται για το υποκείμενο του ασυνειδήτου; Μέσα στο *Η αρχή του γράμματος*, η απάντηση σε αυτό το ερώτημα έχει ως αποτέλεσμα να εισάγει στο παιχνίδι τον όρο του Άλλου, του Άλλου με ένα μεγάλο Α: «Το ασυνείδητο είναι ο λόγος του Άλλου.

»

Σημειώστε ότι αυτός ο Άλλος είχε ήδη εισαχθεί στο σεμινάριο *Οι ψυχώσεις ως αυτός που είναι* που η ομιλία κάνει να μιλά, δηλαδή αυτός που ορίζει όλες τις δυνατότητες της σημασιότητας, για να έχει νόημα ξεκινώντας από τους αρθρωμένους ήχους της ομιλίας. Κατά συνέπεια, το κείμενο *Το φροϋδικό πράγμα*, είχε καθορίσει αυτό τον Άλλο σαν να ήταν ένας τόπος, ο τόπος της ομιλίας, ή ακόμη ο τόπος όπου συγκροτείται το *Εγώ που μιλώ με αυτόν που ακούει*. Μέσα στο *Η αρχή του γράμματος* ο Λακάν θα προωθήσει επιπλέον ότι αυτός ο Άλλος: «... είναι ο Άλλος που επικαλείται μάλιστα το ψέμα μου για εγγύηση της αλήθειας μέσα στην οποία παραμένει. Με βάση το οποίο παρατηρείται, προσθέτει, ότι είναι με την εμφάνιση της γλώσσας που προκύπτει η διάσταση της αλήθειας.» (σ. 524). Θέτοντας ότι το ασυνείδητο είναι ο λόγος του Άλλου ο Λακάν δείχνει επομένως ότι η αλήθεια που επιμένει προκειμένου να αναγνωριστεί ξεκινώντας από το ασυνείδητο δεν έχει έναν άλλο τόπο όπου να παραμείνει πέρα από την παραγνώριση της, παρά αυτόν τον τόπο του Άλλου. Ο όρος του λόγου του Άλλου επιτρέπει έτσι για να εντοπιστεί το ασυνείδητο μέσα στη δομή της γλώσσας.

6. Μετά την Αρχή του Γράμματος

Τους μήνες που ακολουθούν την σύνταξη της *Αρχής του Γράμματος* ο Λακάν αρχίζει την κατασκευή του γραφήματος. Όπως το γνωρίζετε, η αναδιπλασιασμένη δομή αυτού του αντικειμένου καθιστά κατανοητά τα σημεία γατζώματος και έντασης με αφετηρία τα οποία λόγος του Άλλου παρεμβάλλεται στον εμπρόθετο λόγο του υποκειμένου. Η κατασκευή ολοκληρώνεται με την εγκατάσταση του σημαίνοντος της έλλειψης στον Άλλο, S(A) στο σημείο όπου η αλυσίδα του ασυνειδήτου, όπως κάθε σημαίνουσα αλυσίδα, "τιμά τον εαυτό της επανευρίσκοντας την σημασία της". Και ο Λακάν εξηγεί ότι αυτό το σημαίνον, που καταγράφει ότι δεν υπάρχει Άλλος του Άλλου, είναι σύμφυτο με την λειτουργία του Άλλου ως θησαυρού των σημαίνοντων. Ωστόσο, και πριν ακόμη ολοκληρωθεί η κατασκευή του γραφήματος, ο Λακάν δημοσιεύει το *Προκαταρκτικό Ερώτημα για κάθε δυνατή Θεραπεία της Ψύχωσης*. Αυτό το κείμενο που συναρθρώνει τα προχωρήματα της Αρχής του Γράμματος και του σεμιναρίου Οι Ψυχώσεις εισάγει το σημαίνον του Ονόματος του Πατέρα δηλαδή το σημαίνον που μέσα στον Άλλο ως τόπο του σημαίνοντος είναι το σημαίνον του Άλλου ως τόπου του νόμου. Το σχήμα R που εισάγεται σε αυτήν την περίπτωση παρουσιάζει τους άξονες επικαθορισμού της πραγματικότητας έτσι όπως αυτή παρουσιάζεται για το ομιλόν υποκείμενο. Αυτό το σχήμα αποτελεί ένα από τα θεμέλια της τοπολογίας των επιφανειών που ο Λακάν θα αναπτύξει στη συνέχεια. Ενα σχόλιο υπό μορφή υποσημείωσης του 1966, με την έκδοση των *Écrits*, υπογραμμίζει αυτό το γεγονός διευκρινίζοντας ότι αυτό το σχήμα πρέπει να διαβάζεται σαν να επρόκειτο για ένα προβλητικό επίπεδο. Μιά άλλη θεμελιώδης συνεισφορά είναι αυτή που γίνεται 2 χρόνια αργότερα στο σεμινάριο IX, *Η Ταύπη*. Η ανάδειξη της σημαίνουσας λειτουργίας του εναδικού σημείου που ο Λακάν εισάγει σε αυτό το σεμινάριο, θα τον οδηγήσει στο να καταφύγει στη δομή χώρου του τόρου για να αποδώσει αυτό που προσδιορίζεται στον τόπο του Άλλου με βάση την κίνηση της επανάληψης.

Όσο μερικές και αν είναι αυτές οι αναφορές, μας επιτρέπουν ωστόσο να επανατοποθετήσουμε το σημείο καμπής που αποτελεί το κείμενο L'Étourdit στα τοπολογικά προχωρήματα του Λακάν. Όπως το προείπα στην εισαγωγή, αυτό το κείμενο, δημοσιευμένο το 1972, μπορεί να θεωρηθεί ως μία στιγμή κατάληξης της θεωρίας των επιφανειών. Ο Λακάν παρουσιάζει εδώ μία αλληλουχία επεμβάσεων που καθιστούν κατανοητό τον μετασχηματισμό ενός τόρου, που παρουσιάζεται τότε ως δομή της νεύρωσης σε ένα επίπεδο προβολής (ή α-σφαίρα). Παράλληλα, αυτό το κείμενο καθιστά εμφανές ότι οι επιφάνειες, ως διδιάστατος χώρος, αφορούν στην ουσία την διαντίδραση του συμβολικού και του φαντασιακού, ενώ η επεξεργασία του ερωτήματος του πραγματικού αναγγέλλει το πέρασμα στην τοπολογία των κόμβων. Η τριάδα του συμβολικού του φαντασιακού και του πραγματικού χάρη στην οποία ο Λακάν είχε ορίσει τη δομή του χώρου το 1957 επανέρχεται στο πρώτο επίπεδο των ενδιαφερόντων του κατά τη στιγμή όπου πρόκειται να ασχοληθεί με αυτή την τρίτη διάσταση, του πραγματικού, με τον βορρρόμειο κόμβο.

Στο τελευταίο μέρος αυτής της παρουσίασης θα προσπαθήσω να αναδείξω τη σχέση που αυτός ο κόμβος διατηρεί, ως τοπολογικό αντικείμενο, με αυτό το πραγματικό.

7. Από την δομή της γλώσσας στον βορρόμειο κόμβο

Σας προτείνω λοιπόν να κάνουμε ένα άλμα ανω των 15 χρόνων, ξεκινώντας από την περιγραφή της δομής της γλώσσας το 1955 και να μας μεταφέρουμε σε μια περίοδο, που αρχίζει το 1973 στην αρχή του 21ου σεμιναρίου *Les non dupes errent*.

Είναι σαφές ότι η βορρομεική σύνδεση των τριών κατηγοριών ή των τριών συνεκτικότητων του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού, που ο Λακάν παρουσιάζει εκείνο τον καιρό, δεν περιορίζεται απλά στη δομή της της γλώσσας του 1957. Η πλειοψηφία των όρων που περιλαμβάνονταν εκείνη την εποχή μέσα σ' αυτή την δομή, στο μεταξύ επανεξετάστηκαν και τροποποιήθηκαν. Αυτό δεν εμποδίζει ότι αυτά τα δυο αντικείμενα παρουσιάζουν αρκετά ανάλογα χαρακτηριστικά, ώστε να μας κάνει να σκεφθούμε ότι ο βορρόμειος κόμβος προκύπτει, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, από μια επεξεργασία της δομής της γλώσσας. Έπεται ότι, όταν ο Λακάν δηλώνει ειρωνικά κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου *Les non dupes errent*: "η δομή μου, η δομή μου χωρίς αξία, καταλήγει βορρόμειος κόμβος" μπορούμε δικαίως να σκεφθούμε ότι "η δομή χωρίς αξία" για την οποία πρόκειται, δεν είναι άλλο πράγμα παρά η δομή της γλώσσας που είχε ο ίδιος ορίσει τα χρόνια του 50. Θα κάνω τουλάχιστον αυτή την υπόθεση και θα στηριχθώ σ' αυτήν για να εισάγω εδώ τον βορρόμειο κόμβο. Θα αρχίσω με το να αναφέρω δυο χαρακτηριστικά σημεία που επιτρέπουν να τον φέρουμε κοντά με την δομή της γλώσσας. Θα ενδιαφερθώ στη συνέχεια σ' αυτό που κάνει την ιδιαιτερότητα του βορρόμειου κόμβου.

Πρώτη ιδιότητα: ο διπλός προσδιορισμός του πραγματικού

Το πρώτο χαρακτηριστικό σημείο που ο βορρόμειος κόμβος μοιράζεται με την δομή του 1956, ότι ο ένας και η άλλη παρουσιάζουν ένα διπλό ορισμό του πραγματικού.

Όπως στο βορρόμειο κόμβο έτσι και στη δομή, το πραγματικό παρεμβαίνει με δυο διαφορετικούς τρόπους. Ας προσπαθήσουμε να είμαστε ακριβείς εδώ.

Μέσα στο βορρόμειο κόμβο ο Λακάν ορίζει τον ένα από τους τρεις δακτυλίους να είναι το πραγματικό και ταυτόχρονα διατυπώνει ότι το πραγματικό είναι ο ίδιος ο κόμβος, δηλαδή το γεγονός ότι οι τρεις συγκρατούνται μαζί. Έτσι όταν διατυπώνει στο σεμινάριο *Les non dupes errent* ότι το πραγματικό είναι τριπλό, μιλάει ακριβώς για τον κόμβο ή για τη σύνδεση των τριών δακτυλίων, και όχι για ένα από τους τρεις²⁰. Ο βορρόμειος κόμβος των τριών κατηγοριών, του πραγματικού, του φαντασιακού και του συμβολικού περιλαμβάνει ακριβώς ένα διπλό προσδιορισμό του πραγματικού, από τη μια το πραγματικό είναι ένας δακτύλιος, από την άλλη είναι το γεγονός ότι και οι τρεις συγκρατούνται μαζί.

Ας σημειώσουμε ότι δεν είναι πιο δύσκολο, το να δείξουμε ότι αυτή η ιδιότητα βρίσκεται ομοίως μέσα στη δομή της γλώσσας του 1957. Όπως το είδαμε, το πραγματικό είναι εκεί πράγματι παρόν με τη μορφή της φωνητικής άρθρωσης του λόγου, συνιστά έτσι μ' αυτό τον τρόπο τον ένα από τους τρεις ορούς που συνθέτουν την δομή. Έχουμε λοιπόν ακριβώς και στις δυο περιπτώσεις ένα διπλό προσδιορισμό του πραγματικού.

Δεύτερη ιδιότητα: διαχωρισμός των δακτυλίων και αλληλεπίδραση τους

Το δεύτερο χαρακτηριστικό ίχνος που επιτρέπει να φέρουμε κοντά την δομή της γλώσσας και τον βορρόμειο κόμβο, αφορά τη σχέση των τριών κατηγοριών και την αλληλεπίδραση τους.

Είναι ολοφάνερο, ότι μέσα στο βορρόμειο κόμβο κάθε συνεκτικότητα ή κάθε κατηγορία είναι παρούσα με το σχήμα ενός δακτυλίου. Καθώς δεν υπάρχει καμία δυνατή συνέχεια ανάμεσα στους δακτυλίους, εάν συγκρατούνται μαζί είναι από το γεγονός της αλληλεπίδρασης τους ή της

αλληλοδιαπλοκής τους. Ομως γνωρίζουμε οτι στην περίπτωση του βορρόμειου κόμβου αυτή η αλληλοδιαπλοκή υποδηλώνει οτι δεν μπορούν να συγκρατηθούν μαζί ανά δυο αλλά ανά τρεις.

Ας σημειώσουμε εδώ επίσης ότι μια σύντομη εξέταση των τριών όρων που συνθέτουν τη δομή της γλώσσας, επιτρέπει να παρατηρήσουμε σ' αυτή μια παρόμοια ιδιότητα. Γιατί είναι φανερό ότι σημαίνουν και σημαινόμενο είναι επίσης διαχωρισμένα το ένα από το άλλο, όπως μπορούν να είναι στο πραγματικό το νόημα και ο ήχος : για τον Λακάν είναι διαχωρισμένα από τη μπάρα της αντίστασης του αλγορίθμου του Σωσσύρ. Και είναι επίσης το ίδιο σαφές ότι τον τρίτο όρο που παραπέμπει στην εκφορά του λόγου, πρέπει να τον σκεφθούμε τόσο επίσης τόσο διακριτό και διαχωρισμένο από τους δυο πρώτους, όσο αυτοί οι τελευταίοι είναι μεταξύ τους. Είναι εξ άλλου αυτο που επιτρέπει στον Σωσσυρ στην ανάλυση που κάνει στη γλωσσά, να διακρίνει την αυτονομία του πριν να την εξαλείψει²¹. Επι πλέον τίποτα απ' ό,τι παρουσιάζεται ως αρθρωμένος λόγος δεν μπορεί να υποστηριχθεί, ούτε και καμία σχέση με το σημαίνον η το σημαινόμενο χωρίς να υποδηλώνεται ταυτόχρονα η σχέση των τριών.

Η δομή της της γλώσσας, μοιράζεται λοιπόν με τον βορρόμειο κόμβο, την ιδιότητα να παρουσιάζει την αλληλεπίδραση των τριών όρων, ριζικά διακριτών και οι οποίοι δεν μπορούν να συγκρατηθούν μαζί παρά ανά τρεις και συμφωνά με τη βορρόμεια σχέση εάν ο ένας φεύγει ο κόμβος καταστρέφεται.

Αλλα αυτή η κοινή ιδιότητα δεν εμποδίζει, ότι υπάρχουν εκεί επίσης και σημαντικές διαφορές. Θα τις αναφέρω τώρα: με τρόπο ώστε να προκύψει από εκεί η ιδιαιτερότητα του βορρόμειου κόμβου ως τοπολογικό αντικείμενο.

¹⁹. Ζ. Λακάν .Σεμινάριο 21 Les non dupes errent .ανέκδοτο, συνέδρια της 19 Φεβρουάριου 1974.

²⁰. "Ενας λόγος που δεν υποθέτει τίποτα , παρά ότι τριπλό είναι το Πραγματικό, είπα τριπλό ,δηλαδή τρεις, όχι τρίτος, είναι σ' αυτό που συνίσταται ο λόγος που βρίσκομαι αναγκασμένος να προχωρήσω με το ερώτημα της μη-σχέσης ,της μη-σχέσης στο βαθμό που αγγίζει ειδικά αυτό που συμβαίνει στην υποκειμενικοποίηση της διάφυλης σχέσης. Ο λόγος μου συνίσταται, στο ότι σε αυτό το Πραγματικό το οποίο είναι αυτό που το τρία επιμένει, επιμένει σε βαθμό που να είναι σταμπαραρισμένο μέσα στη γλωσσά".(15 Ιανουαρίου 1974).

²¹. Εν τέλει η αυτονομία του συμβολικού σε σχέση με το πραγματικό και το φαντασιακό κάνει αντιληπτό αυτό που ο Λακάν ονομάζει η εξωτερικότητα του συμβολικού η ακόμη "αυτό το περιθώριο πέρα από τη ζωή, που η γλώσσα (langage) διαβεβαιώνει το υποκείμενο για το γεγονός ότι μιλάει" (*Ανατροπή...*)

8. Το δέσιμο του σώματος και της λαλολαλιάς

Θα αναφέρω δύο διαφορές : η πρώτη αφορά τους όρους που χρησιμοποίησε ο Lacan για να δώσει συνεκτικότητα στις τρεις κατηγορίες του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού. Η δεύτερη αναφέρεται στο γεγονός ότι στον βορρόμειο κόμβο, αντίθετα με ότι ισχύει με τη δομή της γλώσσας, οι τρεις κατηγορίες ανάγονται σε μια συνεκτικότητα η οποία είναι η ίδια και για τις τρεις, έτσι ώστε η σχέση τους εκεί να παρουσιάζεται με διαχειρίσιμη μορφή. Αυτή η ιδιότητα, η οποία σχετίζεται με τον ίδιο τον κόμβο ως μαθηματικό ή τοπολογικό αντικείμενο, επιτρέπει να υποστηρίξουμε για αυτόν τον κόμβο την έννοια μιας ισοδυναμίας μεταξύ τοπολογίας και δομής. Και υποστηρίζω ότι είναι επίσης η συγκεκριμένη ιδιότητα που επιτρέπει να αντιληφθούμε αυτό που προτείνει ο Lacan όταν θα πει ότι με τον βορρόμειο κόμβο επινόησε εκείνο που γράφεται ως το πραγματικό.²²

Ας εξετάσουμε διαδοχικά αυτές τις 2 διαφορές.

Η πρώτη διαφορά

Η πρώτη διαφορά συνίσταται στο ότι οι τρεις κατηγορίες ή τα τρία πεδία δεν δηλώνονται με τον ίδιο τρόπο ανάλογα με το αν πρόκειται για τον βορρόμειο κόμβο ή για τη δομή της γλώσσας.

Ο βορρόμειος κόμβος παρουσιάζει την σχέση των τριών κατηγοριών, του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού όμως, μιλώντας για αυτόν τον κόμβο ο Lacan δεν σχετίζει πλέον αυτές τις κατηγορίες με την τριάδα του σημαίνοντος, του σημασιόμενου, και του αρθρωμένου λόγου. Οι επεξηγήσεις που δίνει στην διάλεξη με τίτλο *Η Τρίτη [La troisième]*, την οποία έδωσε στη Ρώμη το 1974 επιτρέπουν να αντιληφθούμε ότι για εκείνον, ο βορρόμειος κόμβος όφειλε να αποδώσει το δέσιμο του σώματος του ομιλούντος όντος με τη λαλολαλιά. Πρόκειται λοιπόν να αναφερθούμε σ' αυτό το δέσιμο. Ωστόσο για να καταλάβουμε με ποιόν τρόπο προχωρά, προέχει να διευκρινίσουμε δύο έννοιες που απουσίαζαν στον ορισμό της δομής της γλώσσας το 1956 και οι οποίες έχουν μεγάλη σημασία για την περιγραφή του βορρόμειου κόμβου. Αυτές οι 2 έννοιες είναι η λαλολαλιά και η απόλαυση. Θα τις προσεγγίσω διαδοχικά.

Η λαλολαλιά [La lalangue]

Αρχίζω με τη λαλολαλιά. Η λαλολαλιά, λέει ο Lacan στο σεμινάριο *Les non-dupes errent*, είναι φτιαγμένη από «αυτό που δίνει τη δυνατότητα στο νόημα να κυλά μέσω του διαφορούμενου κάθε λέξης.»²³ Η λαλολαλιά είναι φτιαγμένη από αμφισημία. Φέρει μαζί της « την ολότητα των αμφισημιών που η ιστορία [η ιστορία της γλώσσας, langue] άφησε εκεί [στη γλώσσα] άθικτες.» « Είναι η φλέβα, λέει ο Lacan στο *L'étourdit*, την οποία το πραγματικό, που για τον αναλυτικό λόγο αποτελεί το μόνο κίνητρο για την διέξοδο του, το πραγματικό του ότι δεν υπάρχει διάφυλη

²² *Le sinthome*, p. 129.

²³ J. Lacan, Séminaire XXL le 8 janvier.

σχέση, εναπόθεσε εκεί κατά τη διάρκεια του χρόνου». Η λαλολαλιά είναι επίσης αυτό που δίνεται ως *παρουσία* της γλώσσας πριν να γίνουν εκεί διακριτές, ή να αποκοπούν οι ενότητες που αποτελούν οι λέξεις του λεξικού, και πριν η φωνητική άρθρωση να γίνει αντιληπτή εκεί σαν διαδοχή λέξεων, σαν φράσεις ή σαν προτάσεις.

Θα μπορούσαμε να παρουσιάσουμε τα πράγματα με τον ακόλουθο τρόπο : για το μικρό παιδί η παρουσία της γλώσσας συγγέεται σχεδόν ολοκληρωτικά με εκείνη της μητέρας ή εκείνων που ασχολούνται μαζί του. Εφόσον αρχικά η μητέρα ενσαρκώνει το μεγάλο Άλλο, η λαλολαλιά αποτελεί μια διάσταση της παρουσίας του Άλλου. Δεν μπορεί να διαχωριστεί από την παρουσία του σώματος του Άλλου αλλά δεν ανάγεται στην παρουσία αυτού του σώματος, έχει να κάνει με το γεγονός ότι αυτό το σώμα έχει επίσης σημαίνουσα διάσταση.

Έτσι η λαλολαλιά προσφέρει στο παιδί το στοιχειώδες φωνητικό υλικό το οποίο θα αρχίσει να αναπαράγει, με διαφορετικούς τρόπους, στις φωνούλες και στα μπεμπεκίσματα από τα οποία αντλεί μια κάποια απόλαυση δημιουργώντας εκεί μια πρώτη απόπειρα μελωδίας. Για τον Lacan, το αγκίστρωμα ή το πρώτο δέσιμο του σώματος με τη γλώσσα, τοποθετείται στη στιγμή της συνάντησης και της κατάκτησης αυτής της λαλολαλιάς.

Για την Solal Rabinovitch στο βιβλίο της με τίτλο *Οι φωνές*, η λαλολαλιά την οποία ιδιοποιείται το υποκείμενο στη πρώτη παιδική ηλικία θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν μια γλώσσα των πραγμάτων, μια γλώσσα που θα υποστήριζε τις *Sachvorstellungen*, τις αναπαραστάσεις πραγμάτων οι οποίες, για τον Freud, υπερισχύουν στο ασυνείδητο. Για τον Lacan, « το ασυνείδητο είναι μια γνώση η οποία αρθρώνεται μέσα στην λαλολαλιά.»

H απόλαυση

Η απόλαυση είναι η δεύτερη έννοια που θα πρέπει να εισάγουμε για να προσεγγίσουμε τη σχέση των τριών κατηγοριών του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού στον βορρόμειο κόμβο.

Προφανώς δεν μπορώ να κάνω εδώ μια παρουσίαση της σημασίας αυτού του όρου της απόλαυσης στο λόγο του Lacan. Θα επιδιώξω μόνο να θυμίσω κάποιες ιδιότητες της βασιζόμενος σ' ένα απόσπασμα της συνεδρίας της 19 Δεκεμβρίου 1972 του σεμιναρίου *Ακόμη*.

Η πρώτη από αυτές τις ιδιότητες είναι ότι η απόλαυση βρίσκεται σε σχέση με το σώμα. «"Ένα σώμα, λέει ο Lacan, αυτό απολαμβάνεται.» Μια άλλη ιδιότητα είναι ότι η απόλαυση βρίσκεται σε σχέση με τον Άλλο, το μεγάλο Άλλο. Σχετίζεται με τον Άλλο, διότι έχει σχέση με το σημαίνον : «το σημαίνον, λέει ο Lacan στο ίδιο σεμινάριο, είναι η αιτία της απόλαυσης».²⁴ Έπεται ότι «το να απολαμβάνεις ένα σώμα» είναι να απολαμβάνεις το σώμα που συμβολίζει τον Άλλο. Ωστόσο δεν απολαμβάνουμε ποτέ παρά ένα μέρος του σώματος του Άλλου. Ο Lacan λέει ότι «το να απολαμβάνεις έχει αυτήν την θεμελιώδη ιδιότητα ότι τελικά το σώμα του ενός απολαμβάνει ένα μέρος του σώματος του Άλλου.» Η πλήρης συγχώνευση του Ενός με τον Άλλο, το μεγάλο Άλλο είναι ακριβώς αυτό που δεν υπάρχει. Μ' αυτήν την έννοια δεν υπάρχει διάφυλη σχέση.

²⁴ Ecrits, p. 490.

²⁵ J. Lacan, Séminaire XX, *Encore*, p. 27, 19 décembre 72.

Το δέσιμο των τριών (La troisième)

Εφοδιασμένοι με αυτές τις κάποιες ενδείξεις, σχετικά με την λαλολαλιά και την απόλαυση, φαίνεται να διαθέτουμε τα μέσα για να διαβάσουμε τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζει ο Lacan τον βορρόμειο κόμβο στην διάλεξη με τίτλο *Η Τρίτη (La troisième)*. Όπως ήδη το έχω επισημάνει, θεωρεί σ' αυτή τη χρονική στιγμή ότι ο συγκεκριμένος κόμβος αποδίδει αυτό που δένεται μεταξύ του σώματος του όντος και του πραγματικού με το οποίο απολαμβάνεται.

Πρόκειται για το ακόλουθο απόσπασμα.

« Το υποκείμενο που υποτίθεται ότι γνωρίζει το οποίο είναι ο αναλυτής στη μεταβίβαση δεν είναι υποτιθέμενο χωρίς λόγο εφόσον γνωρίζει σε τι συνίσταται το ασυνείδητο το οποίο με το να είναι μια γνώση που αρθρώνεται από λαλολαλιά, το σώμα που τη μιλάει [που μιλάει τη γλώσσα] δεν δένεται εκεί [δεν δένεται σ' αυτή τη λαλολαλιά] παρά μέσω του πραγματικού με το οποίο απολαμβάνεται. Όμως το σώμα θα πρέπει να γίνει κατανοητό ως αποσυνδεδεμένο εκ φύσεως από αυτό το πραγματικό [το πραγματικό με το οποίο απολαμβάνεται το σώμα] το οποίο, λόγω του ότι υπάρχει εκεί με την ιδιότητα να φτιάχνει την απόλαυση του, δεν του παραμένει λιγότερο αδιαφανές. [Αυτό το πραγματικό] είναι το χάσμα λιγότερο παρατηρήσιμο λόγω του ότι με το να είναι η λαλολαλιά εκείνη που, θα τολμούσα να πω, εκπολιτίζει αυτήν την απόλαυση, εννοώ μ' αυτό ότι την φέρει στην ανεπτυγμένη επίπτωση της, εκείνη μέσω της οποίας το σώμα απολαμβάνει αντικείμενα, εκ των οποίων, το πρώτο, που γράφω με το α, είναι το ίδιο το αντικείμενο, [όπως το έλεγα], το οποίο είναι αδιανόητο ...[, δεν υπάρχει ιδέα ως τέτοια, εννοώ, εκτός αν το σπάσουμε, αυτό το αντικείμενο, οπότε σ' αυτήν την περίπτωση τα κομμάτια του είναι δυνατόν να ταυτοποιηθούν ως σωματικά και, να αναγνωρισθούν, ως θραύσματα του σώματος.] »

Οι τρεις σφαίρες της *δομής της γλώσσας* επανευρίσκονται λοιπόν εδώ.

Στη θέση του σημαινόμενου, το σώμα παρουσιάζεται ως εκείνο που δίνει συνεκτικότητα στο φαντασιακό. Με αφετηρία το φαντασιακό, το σώμα βρίσκεται πάσχον ή προσβεβλημένο, από εκείνο που κάνει την απόλαυση του, ή ακόμη από το πραγματικό με το οποίο απολαμβάνεται.

Στη θέση του σημαίνοντος, βρίσκουμε τη λαλολαλιά, για την οποία είδαμε ότι έρχεται από την παρουσία του μεγάλου Άλλου και ότι αποτελεί την προϋπόθεση ακόμη και την αιτία της απόλαυσης.

Τέλος στο πεδίο του πραγματικού, στη θέση όπου η δομή της γλώσσας τοποθετούσε την φωνητική άρθρωση ως εκείνη που υποστηρίζει τη διάσταση της εκφοράς, βρίσκουμε εδώ το πραγματικό με το οποίο το σώμα «απολαμβάνεται». Αυτό το πραγματικό το οποίο πρέπει να κατανοήσουμε ως «εκ φύσεως» αποσυνδεδεμένο από αυτό το σώμα, προέρχεται από το σώμα του Άλλου, έρχεται από αυτό το μέρος του σώματος του Άλλου με το οποίο το ίδιο σώμα «απολαμβάνεται».

Ας σημειώσουμε ότι η ιδέα ότι το σώμα είναι «εκ φύσεως» αποσυνδεδεμένο ή αποχωρισμένο από το πραγματικό με το οποίο απολαμβάνεται μπορεί να φαίνεται δύσκολα κατανοητή. Γίνεται πολύ λιγότερο δύσκολο αν την προσεγγίσουμε με την έννοια της προωρότητας της γέννησης η οποία ήταν ήδη παρούσα στα πρώτα χρόνια και την οποία θυμίζει ο Lacan στην *Τρίτη (La troisième)*. Η ιδέα ότι το ανθρώπινο όν βρίσκεται στην ανικανότητα να κινηθεί και να γίνει αυτόαρκες τουλάχιστο για κάποιο χρόνο μετά τη γέννηση του δεν είναι πολύ διαφορετική από την ιδέα ότι το σώμα του ομιλούντος όντος είναι αποχωρισμένο ή αποσυνδεδεμένο εξαρχής από εκείνο που κάνει την απόλαυση της ζωής. Στο σεμινάριο RSI ο Lacan θα περιγράψει τη σχέση που διατηρεί αυτός ο δακτύλιος του πραγματικού με τους άλλους δύο ως εκείνος που αφορά «το να απολαμβάνεις τη ζωή»²⁶.

Το πραγματικό είναι η γραφή του κόμβου

Για να αντιληφθούμε με ποιόν τρόπο ο βορρόμειος κόμβος προσδιορίζεται σε σχέση με τη δομή της γλώσσας του 1956 πρέπει να λάβουμε υπόψη μας μια δεύτερη ιδιότητα. Όπως ήδη το έδειξα αυτή η ιδιότητα σχετίζεται με το ότι χάρη στον βορρόμειο κόμβο, ο Lacan θεωρεί ότι είναι σε θέση να παρουσιάσει την σχέση των τριών κατηγοριών, του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού με μια μορφή που προσφέρεται σ' ένα ορισμένο χειρισμό, σ' ένα κάποιο υπολογισμό, σε μια ορισμένη γραφή. Κάτι τέτοιο υποδηλώνει ότι ο κόμβος δεν αποτελεί μια αναπαράσταση αυτής της σχέσης αλλά ότι είναι ακριβώς η ίδια η σχέση.

Αυτό προϋποθέτει ότι εξαρχής κάθε μια από τις τρεις κατηγορίες, συμβολικό φαντασιακό και πραγματικό, παρεμβαίνουν σ' αυτόν τον κόμβο με τη μορφή μιας συνεκτικότητας η οποία είναι η ίδια και για τους τρεις, και ότι αυτοί οι τρεις δακτύλιοι διατάσσονται στο χώρο με τη μορφή τριών δακτυλίων συνδεδεμένων με βορρόμειο τρόπο.

Για τον Lacan η συνεκτικότητα που ενεστωποιεί ο σπάγκος στους κόμβους που χειριζόμαστε, πρέπει να γίνει κατανοητή ως παραγόμενη στο φαντασιακό. Η συνεκτικότητα, λέει ο Lacan, είναι η μορφή η πλέον στερημένη νοήματος σ' εκείνο που παρόλα αυτά φαντασιώνεται.²⁷ Η κυκλική μορφή που παίρνει η συνεκτικότητα η οποία σχετίζεται με κάθε κατηγορία του κόμβου οφείλεται στο γεγονός ότι, για τον Lacan, η μορφή του δακτυλίου, επειδή δεν εγκλείει τίποτα παρά μια οπή, είναι σύμφυτη με την πραγμάτωση του Ενός στη γλώσσα. Ο Lacan μπόρεσε να την ορίσει για πρώτη φορά επεξεργαζόμενος το σημείο διαρραφής. Όπως το δείχνει

²⁶ RSI, le 10 décembre.

²⁷ J. Lacan, Séminaire XXIII, *Le sinthome*, Paris Le Seuil, 2005, p. 65.

στο *Ανατροπή του υποκειμένου* η σημασία που καθορίζεται σ' αυτό το σημείο διαρραφής παίρνει την ενότητα της από τη μορφή ενός κύκλου. Αλλά πέραν της ενότητας της σημασίας, ο δακτύλιος μπορεί να εκληφθεί σαν εκείνος που ενεστωποιεί κάθε τι που παρουσιάζεται ως ενότητα στη γλώσσα. «Ο δακτύλιος, θα πει ο Lacan, είναι σίγουρα η πλέον εξέχουσα αναπαράσταση του ενός με την έννοια ότι εμπερικλείει απλώς μια οπή.»²⁸ Φαίνεται ότι στην γραφή του πραγματικού για την οποία λέει ο Lacan ότι την επινόησε με τον βορρόμειο, ο δακτύλιος δεν αποτελεί μόνο την *αναπαράσταση* του Ενός αλλά ότι γίνεται αυτό που γράφεται σαν Ένα με την μορφή ενός κύκλου ή ενός τόρου.

Πρέπει λοιπόν να αντιληφθούμε ότι στην αρχή, την στιγμή όπου το σώμα δένεται με το πραγματικό με το οποίο απολαμβάνεται, το Ένα που παρουσιάζεται με τη μορφή ενός δακτυλίου φαντασιακής συνεκτικότητας, είναι το ένα της απόλαυσης. Αυτό το Ένα της απόλαυσης είναι η επίπτωση μιας πρώτης συνάντησης με την σημασιότητα στην παρουσία του σώματος του Άλλου.

Αλλά αν το σημαίνον αποτελεί την αιτία της απόλαυσης, είναι επίσης το εμπόδιο στην απόλαυση. Το ένα που εξακολουθεί να υφίσταται όταν έχει εξαφανισθεί η απόλαυση, δεν συγκρατεί παρά το κενό μέσα στο οποίο έχει εξαφανισθεί εκείνο που θα έκανε την απόλαυση. Ωστόσο το σημάδι του *Ενός* ως διακριτικό χαρακτηριστικό προσφέρεται για να προσανατολίσει την έρευνα στην επανάληψη της απολεσθείσας απόλαυσης του σώματος του Άλλου. Όμως αυτή η απόλαυση είναι εκείνη που δεν υπάρχει. Εκείνη που είναι αδύνατη. Δύο συνεκτικοί δακτύλιοι δεν μπορούν να κρατηθούν μαζί αν δεν τους δέσει ένας τρίτος. Για να υφίσταται κάτι στο φαντασιακό, με αφετηρία εκείνο που εκδηλώνεται εκεί ως συνεκτικότητα, πρέπει τουλάχιστον να δεθούν σ' αυτό το σημείο τρεις δακτύλιοι. Έτσι, ο βορρόμειος κόμβος ως τοπολογικό αντικείμενο εμφανίζεται σαν να είναι η απλούστερη μορφή εκείνου που κρατάει με αφετηρία την συνάντηση του σώματος με τη γλώσσα.

Λοιπόν, αν κατά τα άλλα γνωρίζουμε ότι κάθε τι που υφίσταται στη γλώσσα, υφίσταται λόγω της αλληλεπίδρασης των τριών κατηγοριών του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού, πρέπει να παραδεχθούμε ότι αυτή η αλληλεπίδραση προϋποθέτει τη βορρόμεια σύνδεση αυτών των τριών κατηγοριών. Μ' αυτήν την έννοια, πρέπει να πούμε ότι ο κόμβος δεν είναι ένα μοντέλο, προορισμένο να "μας καθοδηγήσει" μέσα στη δομή αλλά ότι είναι κυριολεκτικά αυτή η δομή.